

Abstract

Key words: art, the Vasa era, Sjölin, society influence, hidden contents, obelisk.

The paper is about how society effects art when society goes through different social processes. The study is limited to the period referred to as the Vasa era and to paintings. What is meant with Vasa era is the 16th century. During that period, society goes through a social centralization in Europe and the question arises if this is, or becomes, noticeable in the art. This is another angle on society's connection to culture. It is a tool to find hidden messages in art. The research is conducted using Jan-Gunnar Sjölin's image recognition model because of its concepts, content and expressions. They enable partly for the contextualisation around the art object. It is the context that reveals the hidden content. In this case the hidden content is the social centralization, as the content is always ideologically charged. The social centralization is concrete but it is a chain of thoughts that are bound to the concrete. This shows art's connection to society. Yet, the hidden content does not just contain ideological connotations as it is possible to identify obelisks in the paper's empirical material.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning	3
1.1 Bakgrund	3
1.2 Syfte och frågeställning	4
1.3 Teori och metod	4
1.4 Forskningsöversikt	5
1.5 Avgränsningar	7
1.6 Disposition	7
2. Analys av målningar ifrån renässansen	8
2.1 Beskrivning med formalanalys av målningarna	8
2.1.1 Beskrivning, formalanalys och tolkning av målningen <i>Madonna med barnet</i>	8
2.1.2 Beskrivning, formalanalys och tolkning av målningen <i>Madonna med steglitsan</i>	9
2.2 Samhällsprocessen under renässansen	11
2.2.1 Sverige under renässansen	11
2.2.2 Samhällets karaktäristiska drag under renässansen	12
2.3 Obeliskens	14
2.3.1 Obeliskens under Vasatiden	14
2.3.2 Obeliskens innehåll	15
2.4 Religiöst uttryck	16
2.4.1 Om kristendom	16
2.4.2 Religiösa motiv (uttryck)	17
2.5 Jan-Gunnar Sjölin's bildtolkningsmodell	18
2.5.1 Tolkning med samhällsprocess, obeliskens och religiösa motiv i samspel	18
3. Resultat	21
3.1 Avslutande diskussion med slutsatser	21
4. Källförteckning	22
4.1 Källor	22

5. Bildförteckning	23
5.1 Bild 1	23
5.2 Bild 2	24

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Under mina studier, när jag läste grundkursen i historia och dess fortsättningskurs så undervisades det om olika samhällsprocesser eftersom den historiska akademiska disciplinen består till en vis del av att analysera dessa samhällsprocesser. Jag fastnade för detta ämne och fann det intressant. Då uppstod frågan om huruvida dessa samhällsprocesser påverkade konsten, och specifikt målningar. Detta ska jag forska om och utveckla vidare. Inom de olika akademiska disciplinerna benämns de olika historiska perioderna på olika sätt. Perioden som ska undersökas kallas inom historia för det tidigmoderna samhället när det handlar om samhällsprocesser. Denna period kallas annars både inom historia och inom konsthistoria för renässansen. Det finns dock skillnader när det refereras till renässansen inom dessa discipliner. Inom konsthistoria talar man om renässansstilen. I Sverige benämns perioden inom konsthistoria som Vasatiden. Perioden har blivit anpassad till det som var den europeiska regionen Sverige (Finland ingick i Sverige). Det tas hänsyn till att Sverige inledde renässansen under 1500-talet, alltså efter de italienska småstaterna (till exempel Venedig, Milano och Florens).

Med denna bakgrund sökte jag efter lämpligt empiri. Det blev ett besök på Malmö Konstmuseum eftersom de har en egen samling av renässansmålningar. Jag blev intresserad av två målningar. De fångade mitt intresse eftersom de var från denna period samt att de avbildade religiösa motiv. Då uppkom frågan om huruvida religiösa motiv kunde påverka tolkningen av innehållet. Den första målningen som fångade mitt intresse heter *Madonna med barnet* (1560-1626) målad av konstnären Pieter Claessins (enligt Malmö Konstmuseum Claessins). Den är inte vald enbart för att den kommer ifrån perioden och de religiösa motiven. Detta val fattades även utifrån att målningen var en beställning från Sverige. Målningen är delvis en representation av 1500-talets Sverige. Den andra målningen som fångade mitt intresse heter *Madonna med steglitsan* (enligt Malmö Konstmuseum steglitsen). Konstnären är okänt men man vet att den målades under 1500-talet samt att den kommer ifrån Italien. Det är en kopia av Rafael Sanzios (känd som Rafael endast) målning *Madonna del Cardellino*. Denna målning valdes inte heller bara för sin tidsperiod och de religiösa motiven. Valet grundar sig också på att den kommer ifrån det

som idag är Italien, där de italienska småstaterna fanns och renässansen tog vid för att sedan spridas vidare till resten av Europa. Likt den förra målningen fungerar den som en representation men för övriga Europa och de italienska småstaterna.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att undersöka om den samhälleliga centraliseringstanken som är dold på motivens nivå går att utläsa i dessa två målningar. Det är uppsatsens primära syfte. I det primära syftet så finns det ett sekundärt syfte. Detta har att göra med motivens inflytande över innehållet. Undersökningen är inriktad på om det finns aspekter av kristendomen (motiven är kristna) som överensstämmer med en centraliseringstanke.

Ämnet är intressant att forska om då det handlar om relationen mellan samhälle och kultur. Vad som ska studeras är det inom konsthistorien centrala begreppet innehåll. Det blir relationen mellan kultur, samhälle och människan som lyfts fram vilket kan bidra till ett nytt perspektiv för att se samtidens samhällspåverkan på konstföremål. Även i föremålets och symbolernas innehåll som det finns perspektiv och nya nivåer som är möjliga att utveckla vidare.

Mina frågeställningar är följande; Går det att utläsa den samhälleliga centraliseringstanken som är dold på motivens nivå i målningarna? Finns det aspekter av kristendomen som överensstämmer med denna centraliseringstanke?

1.3 Teori och metod

Uppsatsens teori och metod är hämtad ifrån professorn Jan-Gunnar Sjölin. Den står att finna i boken *Att tolka bilder*.¹ Det är Sjölin's teori och metod för bildtolkning (det vill säga Sjölin's bildtolkningsmodell) som används i uppsatsen men avgränsningar har gjorts eftersom boken består av olika nivåer av uttryck och innehåll. Det som är centralt i Sjölin's teori och metod är begreppen uttryck och innehåll. De semiotiska begreppen konnotation och denotation har tagits med för att underbygga mitt resultat. Teorin och metoden är hämtade ifrån boken *Methods and Theories of Art History* som är skriven av Anne

¹ J Sjölin, *Att tolka bilder*, 2: a utg., Studentlitteratur, Lund, 1998.

D'Alleva.²

Uttryck och innehåll är centrala begrepp i tolkningsprocesser och har sin bas inom semiotiken.³ Innehållet är mer än bara bildens direkta synliga motiv eftersom motivet ibland kan bära på ett dolt innehåll. Bildens tolkning är innehållet och dess motiv är uttrycket. En betydelsebildning (av tecken) uppstår genom en förknippning av uttryck och innehåll. Det uppstår emellertid problem mellan kopplingen av uttryck och innehåll då innehållet söker sig till ett uttryck men aldrig fullständigt synliggörs. Det är detta som gör att det uppstår flera tolkningar och att tolkningarna blir oändliga. Tolkningen påverkas även av externa faktorer som titlar och media.

Det är begreppen uttryck och innehåll som är centrala i både teorin och metoden som skapar en unik tolkningsmodell. Det är begreppet uttryck och innehåll som öppnar upp för fler tolkningar samt förenklar och preciserar. Denna tolkningsmodell är lämpligast för min undersökning och kommer att besvara mina frågor på bästa sätt då den behandlar konstföremålens (ibland dolda) innehåll. Jag valde att inte ha med de fyra skikten (övriga nivåer av Sjölin's teori och metod) som är material, plastisk, ikonisk och verbal eftersom alla nivåerna inte blir lämpliga för uppsatsen och de fyra nivåernas innehålls olika aspekter kan fås fram med andra termer som ger frihet eftersom de inte behöver ta hänsyn till ramverk. Termen motiv motsvarar den ikoniska nivån och termen komposition motsvarar den plastiska nivån. Nivån material och verbal är inte relevanta för mitt resultat. Att inte ha med de fyra skikten underlättar uppsatsen.

Teorin och metoden har utvecklingspotential vilket beskrivs närmare i avsnittet som behandlar uttryckets dolda innehåll.⁴ Idéen att innehållet ibland är dolt kan utvecklas eller byggas på ytterligare vilket sker i denna uppsats.

1.4 Forskningsöversikt

Mig veterligen har det inte forskats om hur samhällsprocesser uttrycks genom religiösa motiv i svensk renässanskonst. Boken *Vasarenässansen: Konst och identitet i 1500-talets Sverige* är den som ligger mitt tema närmast.⁵ Den handlar om kulturens eller konstens funktion som hjälpmedel för att skapa en nationell identitet. Det är under denna svenska

² A D'Alleva, *Methods & Theories of Art History*, 2: a utg., Laurence King, London, 2012, s. 26.

³ Sjölin, s.9.

⁴ Sjölin, s. 28.

⁵ P Gillgren, *Vasarenässansen: Konst och identitet i 1500-talets Sverige*, 1: a utg., Signum, Lund, 2009.

period som samhället började ta form under en ensam härskare (Vasa familjen). Boken handlar om Vasa familjens band till kulturen. Från denna tanke kommer bokens titel *Vasarenässansen*. Författaren Peter Gillgren använder sig utav teorin och metoden ikonografi. Boken handlar främst om Sveriges renässanskonst i allmänhet och konstens band till politiken (kulturen som hjälpmedel och funktion inom politiska mål och i relation till utlandet). Det vill säga, konstens band till Vasafamiljen då de härskade i landet under denna period. Det går inte att finna något i boken om de olika samhällskaraktäristiska drag från renässansen som jag vill utläsa i konst. Det finns flera liknande böcker som skriver allmänt om renässansperiodens svenska konst, till exempel boken *Emden och vasarenässansen: ett bidrag till vasa-tidens konsthistoria* (av Hahr August från 1911) och *Renässansbilder: den italienska renässansen i Svensk diktning* (av Bengt Lewan från 1995). Det ska tänkas på att begreppet renässans används inom olika områden och inte bara om en historisk period. Detta på grund av att ordet renässans betyder pånyttfödelse; därför används ordet flyktigt.

Konstverken som jag analyserar i min uppsats har det inte skrivits eller forskats om. Den ena målningen är en kopia av en målning av Rafael: *Madonna del Cardello* (på italienska) som på svenska blir *Madonna med steglitsan* och på engelska *The Madonna of the Goldfinch*. Målningen heter olika beroende på språket den blir översatt till (Goldfinch, Cardello och steglits är namn på en fågelart). Det har skrivits om målningens motiv eftersom det är från en känd målning men det skrivs knapert om målningen. Det skrivs om att Rafael brukade måla Madonnamotiv (Maria som är Jesus mamma) med Jesus och Johannes döparen.⁶ Konstnären använde motivet av Johannes döparen på grund av att han var staden Florens skyddshelgon under renässansen.⁷ Dessa figurers skönhet gör målningen tilldragande.⁸ Det skrivs även om steglitsan som finns med i målningen. Fågeln symboliserar passion.⁹ Någon studie har det inte genomförts på målningarna.

Om konstnären Rafael Sanzio eller Santi har det skrivits i flertalet böcker. Det går att finna Rafael i kursboken *A world history of art* och i böcker som handlar om honom såsom *Raphael; Raffaell Danzio, Raphael* och *Raphael; The paintings*.¹⁰ Konstnären Pieter Claeissins den yngre har det dock inte skrivits om men man vet att han levde 1535 till 1626.

⁶ J Beck, *Raphael*, 1: a utg., Harry N. Abrams, New York, 1994, s.72.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ R Jones och N Penny, *Raphael*, 1: a utg., Yale University Press, New Haven och London, 1983, s. 33.

¹⁰ R Coke, *Raphael*, 1: a utg., Chaucer Press, London, 2004; Beck; Jones och Penny.

Konstnärerna (Claeissins och Rafael) är inte relevanta för uppsatsen men de nämns eftersom det är deras verk som direkt eller indirekt analyseras.

1.5 Avgränsningar

Uppsatsen har avgränsats till det tidigmoderna samhället vilket är en historisk period. Perioden inom konsthistoria kommer att avgränsas till Vasatiden som är renässansens stilperiod, det vill säga 1500-talet. En geografisk avgränsning uppstår då forskningens fokus riktar sig mot Sverige. Den är sedan ytterligare avgränsad till målningarna *Madonna med barnet* av konstnären Pieter Claeissins (från 1560 till 1626) och *Madonna med steglitsan* (från 1500-talet). De empiriska föremålen är valda på grund av att de är produkter av 1500-talet. Föremålen har band till samhället och människorna (sociala band).

1.6 Disposition

Inledningsvis ges en beskrivning och tolkning av målningarnas komposition och motiv. Det görs som en förberedelse och indelning till empirins innehåll eftersom uppsatsens struktur är anpassad efter empirins olika nivåer av innehåll. Strukturen är även till för att skapa en kontext och för att underlätta förståelsen av resultatet. Första kapitlet med beskrivningen och tolkningen är även till för att läsaren ska se målningarna som skribenten. Andra kapitlet handlar om samhällsprocesser under renässansen som fungerar som ett underlag till kommande analyser. Följande kapitel handlar om obeliskens roll och religiösa uttryck som fungerar som ett kontextuellt underlag men de innehåller i och för sig även analyser. Kapitlet Jan-Gunnar Sjölin's bildtolkningsmodell består av analyser endast. Uppsatsen avslutas med en avslutande diskussion med slutsatser.

2. Analys av målningar ifrån renässansen

2.1 Beskrivning med formalanalys av målningar

2.1.1 Beskrivning, formalanalys och tolkning av målningen *Madonna med barnet*

I detta kapitel och i 2.1.2 utförs kompositionsanalyser som är väsentligt för uppsatsen då de framhäver de främsta visuella enheterna i bilderna. De främsta figurativa motiven benämns till enheter för att markera deras betydelse. Enheterna som ska analyseras är av betydelse eftersom de innefattar de dolda innehållet. Kapitlet är ett verktyg för att underbygga mina resultat.

I bakgrunden av *Madonna med barnet* går det två parallella linjer mot en mötespunkt. Från de parallella linjerna går det flertal horisontella linjer. Linjerna skapar känslan och illusionen av en platta. Ovanför plattan och målningens högsta del går det att utläsa tyg i tre färger med upprepade linjer som går att följa nedåt. Målningen består av tre enheter. Den största enheten består av två figurativa motiv. Ett motiv är mindre än det andra. Motiven är organiska (med organisk menas det att det är från naturen) med tyg i olika färger. De andra två enheter är mindre. De är ungefär i samma storlek och är organiska. Vingar går det att utläsa på båda enheterna. Den största enheten är Maria med Jesusbarnet och de mindre enheterna är änglar.

Konstnären har använt sig av färgerna svart, brunt, rött, orange, grått, guld, grönt och vitt. Målningen använder sig av figurativa motiv men dessa motiv är även abstrakta i en lägre nivå. I kompositionens visuella effekter skapar de parallella linjerna ett djup då de skapar en tredimensionalitet i målningen. Detta djup återfinns även i kontrasten av svart och vitt i målningen. Bakgrunden är mörk och Jesus är klädd i vitt. Denna kontrast skapar djup och gör att Jesus och den största enheten lyfts fram i målningen.

Målningens uppbyggnad, påverkar den tolkningen? Vad är det som gör att vi ser en religiös målning? Är det denotationerna eller konnotationerna (de semiotiska begreppen är sammanflätade) till de religiösa koderna och hur uppstår dessa? Målningen avbildar ett religiöst motiv. Detta kan utläsas från de tre enheterna som finns i målningen. Två enheter

i bakgrunden består av änglar. Dessa är placerade i varsitt övre hörn. Den största enheten i bilden är Madonna (Maria) med barnet (Jesus). Denna enhet är placerad i mitten och längst fram. De tre enheterna skapar tillsammans en konnotation till den svenska symbolen tre kronor. Det kan vara en orsak till att den tilltalar Sverige. Men de tre enheterna är samtidigt en representation för fader, sonen och den heliga anden (treenigheten) eftersom det är ett religiöst motiv. Även målningens titel antyder att motivet är religiöst. En annan tolkning är att målningen strävar efter att skapa djup. Känslan skapas med två parallella linjer som går in i målningen. Linjerna skapas på det förhöjda golvet. Linjernas mötespunkt avbryts eftersom enheten Maria med Jesus står framför det förhöjda golvet vilket skapar ytterligare djup. Ett djup skapas även med hjälp av änglarna som håller gardinerna (kungliga gardiner och inte fönster gardiner) då gardinerna är avbildade framför den mörka bakgrunden. Den mörka bakgrunden bidrar även den till ytterligare ett djup. Bakgrundens djup blir förstärkt med den vita klädseln på Jesusbarnet (färgkontrast skapar djup). Djupskapandet gör att den största enheten framhävs i målningen. Målningens titel är *Madonna med barnet* vilket gör att enheten framhävs ytterligare. Det är målningens komposition med skapandet av djup som gör den tilldragande. Denna tolkning av målningen är på en ytlig nivå.

2.1.2 Beskrivning, formalanalys och tolkning av målningen *Madonna med steglitsan*

Målningens bakgrund innehåller tre linjer. Den ena linjen går från sida till sida i målningen. Övriga två linjer börjar parallellt för att mötas på en punkt. Bakgrunden består av olika färger och skapar känslan av uppdelningar i bakgrunden. I bakgrunden finns det ett föremål som innehåller en halvcirkel. Föremålets halvcirkel och färg skapar en konnotation till något stabilt. Bakgrunden innehåller även linjer som går uppåt. Linjerna längre upp består av runda föremål. Färgen talar om att det är något organiskt. På bakgrunden finns det en enhet som består av tre figurativa figurer. En figur är större i jämförelse med de övriga två som är av ungefär samma storlek nästan. De är organiska och har tyg på sig. En av figurerna håller i något organiskt. Det går att utläsa att det är organiskt bland annat på grund av dess färg. Avslutningsvis består enheten av Maria, Jesus, Johannes och fågeln.

Konstnären har använt sig av färgerna rött, gult, orange, grått, brunt, grönt, blått och vitt i målningen. Det går att utläsa en horisontell linje och två parallella linjer som möts vid en och samma punkt även om de parallella linjerna är svåra att utläsa. Målningen använder

sig av figurativa motiv. Kompositionens visuella effekter består av de parallella linjerna som skapar ett djup då de skapar tredimensionalitet i målningen. Även kontrasten mellan färgerna i målningen skapar visuella effekter. Madonnas blåa och röda klädsel skapar kontraster som framhäver henne. Det finns även en kontrast mellan landskapets bruna mark (jag menar att naturlandskap som är bruna ger negativa kopplingar) och den del av bakgrundens landskap som består av grönt (jag menar att naturlandskap som är gröna får positiva kopplingar) i målningen. En kontrast uppstår mellan färgernas associationer. Färgkontraster skapar effekt och djup.

Målningen har ett religiöst motiv. Det går att utläsa av att de tre figurerna i målningen tillsammans skapar en enhet. Dessutom innehåller målningen olika symboler. Två symboler skiljer sig ifrån de andra eftersom de innehar en primär och en sekundär mening. Den primära symbolen är steglitsan (fågeln). Att den är av primärt mening beror på att målningens titel är *Madonna med steglitsan* och därför läses steglitsans betydelse. Fågeln är en faktor som ytterligare svetsar samman Maria, Jesus och Johannes som enhet. Tolkningen förstärks av att symbolens betydelse är passion.¹¹ Den skapar en uppdelning mellan landskapet och enheten som leder till att enheten lyfts fram. Den primära symboliken är av betydelse för min forskning och behandlas i kapitlet Jan-Gunnar Sjölin's tolkningsmodell i uppsatsen. Den sekundära symbolen har att göra med landskapet då det uppstår en uppdelning av i landskapet eftersom det går en flod igenom det med en bro som kommunikationsmedel mellan landskapen. Bron utgör länken mellan människovärlden och paradiset. Bron är den tydliga sekundära symbolen. Uppfattningen man får är att bakgrundslandskapet (bakom floden) är paradiset och landskapet framför (framför floden) är människovärlden kan man komma fram till på olika sätt till exempel genom kontrasten mellan bakgrundens gröna landskap (paradiset) och landskapet framför (människovärlden). Det gröna landskapet skapar en positiv association (paradis) och det bruna landskapet en negativ association (människovärlden). Människovärlden får negativa associationer i jämförelse med paradiset eftersom paradiset får positiva associationer. Bron talar om för oss att det existerar en skillnad. Avbildningen av enheten finns på det främre landskapet (människovärlden). Figurerna Maria och Jesus i enheten har glorian som en markering av att de befinner sig i människovärlden. Kring enheten finns det blommor som symboliserar paradiset. Dessa blomsymboler har tagits med i målningen för att visa att Maria, Jesus och Johannes befinner sig på människovärlden. Paradisavbildningar är inte i behov av dessa

¹¹ Jones, s. 33.

blomsymboler. Avslutningsvis är det titeln *Madonna med steglitsan* som talar för målningens religiösa innehåll.

2.2 Samhällsprocessen under renässansen

2.2.1 Sverige under renässansen

I detta avsnitt behandlas historiska händelser som inträffar i Sverige. Samhällsprocessen som benämns tidigmoderna samhället tas med och protonationalismen tas upp på grund av deras kopplingar till varandra. När det skrivs om Sverige under renässansen menas Sverige under 1500-talet. Det är etablerat att det tidigmoderna samhället tar sin början under 1500-talet. Däremot är det mer problematiskt att avgöra protonationalismens början eftersom vissa intellektuella hävdar att den började under medeltiden och andra att den började under 1500-talet. Det är i alla fall fastställt att den protonationalistiska perioden avslutades i Europa under 1700-talet, under franska revolutionen för att vara mer exakt. Protonationalism och det tidigmoderna samhället går in i varandra men de är olika. Det uppstår en skillnad mellan tidigmoderna samhället och protonationalism då den senare är ideologisk och det tidigmoderna samhället denoterar konkreta samhällsprocesser.

Nu följer en kortfattad kronologisk beskrivning av Sveriges historia under 1500-talet. Sverige ingick i en union som heter Kalmarunionen (bestod av Sverige, Danmark och Norge). Sverige går ur unionen 1520 och Gustav Vasa tar makten i landet 1523 (Gustav Vasa dör 1560).¹² Med Gustav Vasa som kung infördes protestantismen i Sverige 1527. Det blev början till en process som avslutades 1593 då Sveriges befolkning hade anammat de nya lärorerna helt och hållet.¹³ Kungen bröt med Påven i Vatikanen 1530. Reformationen hade då inletts i nuvarande Tyskland av Martin Luther (1483-1546). Vasas maktövertagande blev inte problemfritt då det resulterade i ett flertal uppror mot Vasa, av vilka Dackefejden i Småland som pågick från 1542 till 1543 blev det största.¹⁴ Året efter införde Vasa arvrike i landet vilket innebar att konungatronen blev ärftligt och kungen

¹² G Harald, *Nordens historia: En Europeisk region under 1200 år*, 1: a utg., Studentlitteratur, Lund, 2007, s. 83.

¹³Ibid., s.88.

¹⁴ G Behre, L Larsson, och E Österberg, *Sveriges historia 1521-1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*, 1: a utg., Liber, Stockholm, 2003, s. 46.

skulle inte längre röstas fram.¹⁵ Gustav Vasa gick bort 1560 och sonen Erik den XIV blev kung av Sverige. Han erövrar Estland till Sverige 1561.¹⁶ Erik ersätts som kung av brodern Johan den III 1568. Detta skedde på grund av att Eriks psykiska hälsa ifrågasattes då han gjorde sig av med påstådda inre fiender. Johan den III dör 1592. Samma år blir Sigismund ny kung. Sigismund är kung av Sverige fram till 1599. Med Sigismund avslutas Sveriges främsta historiska händelser under 1500-talet.

Denna kortfattade beskrivning av Sveriges historia domineras av kungar eftersom de var de största maktinnehavare under 1500-talet. Samhället påverkades av deras handlingar. Under Gustav Vasas regeringsperiod inträffade flera händelser av vikt. Vasa lade grunden för det tidigmoderna samhället vilket har skapat en bild av Vasa som någon form av landsfader. Det försöks ges en bild eller intrycket av att Vasa var den som tog initiativen till samhällsförändringarna men det är felaktigt. Samhällsförändringarnas orsakades av de rådande normerna i samhället och den naturliga samhällsprocessen som styrdes av rådande tankemönster i Europa. Hade inte Vasa genomfört samhällsförändringarna hade en annan aktör gjort det.

2.2.2 Samhällets karaktäristiska drag under renässansen

En analys genomförs av samhällscentraliseringen som skedde under 1500-talet. Det ges förklaringar till orsakerna för denna samhällsprocess och dess konkreta yttringar i samhället.

1500-talets karaktäristiska samhällsdrag är en centralisering på tre nivåer. Den första nivån är abstrakt. Det är en samhällscentralisering men även en ideologisk centralisering. Samhällscentraliseringen och den ideologiska centraliseringen är bundna till varandra. Uppsatsen vill utläsa abstrakta nivån ur empirin. Den andra nivån, som är konkret, är bunden till den första. Frågan är vilken nivå som ger upphov till vilken. Det finns inget korrekt svar då båda svaren är korrekta. Den andra nivån är konkret eftersom det handlar om införandet av olika institutioner. I denna nivå ingår en nationell armé, utökad byråkrati (central för centraliseringen), en enväldshärskare eller en grupp av representanter och den nationella kyrkan. Det är på denna nivå som böckerna *Konst och visuell kultur i Sverige; Före 1809* och *Vasarenässansen; Konst och identitet i 1500-talets Sverige* behandlar kultur

¹⁵ Ibid., s.49.

¹⁶ Ibid., s.103.

eftersom de binder svensk renässanskultur till konungamakten.¹⁷ Tolkningen blir delvis inkorrekt eller bristfällig eftersom den inte behandlar den första nivån. Det saknas alltså ett perspektiv. Den tredje nivån består av centraliseringen inom de olika grenarna av den andra nivån (inom armen, inom byråkrati med flera). Centraliseringen upprepas inom grenarna. De här nivåerna existerar inte inom den historiska disciplinen. De har kommit till för att underlätta och tydliggöra uppsatsens syfte.

Centraliseringen uppstod inte på grund av en enda avgörande händelse utan snarare flera händelser i samspel. Orsakerna var olika från land till land. I Europa uppstod det ett handelsuppsving vilket ledde till ett ekonomiskt uppsving under 1500-talet.¹⁸ Det ekonomiska uppsvingen förstärktes av att man upptäckte Amerika vilket skedde just på grund av den ökade handeln.¹⁹ Kontinenten gav européerna nya grödor samt en ökad produktivitet av silver och guld. Detta ledde i sin tur till en befolkningsökning och städernas tillväxt i Europa. I Europa uppstod hög inflation på grund av silvrets och guldets produktionsökning.²⁰ Händelserna gav upphov till strukturförändringar i samhället men även reformationen påverkade. Reformationen ledde till att kyrkan blev underställd de olika länderna (underordnades staten).²¹ Detta skedde även i katolska länder. Lärornas förändring påverkade tankemönster och finkulturen.²² Ett exempel är predikan blev en central del i gudstjänsten. Gudstjänsten hölls på församlingens modersmål och bibeln översattes till olika språk. Att modersmålen infördes i religionen är av vikt eftersom språk är en maktfaktor. Avslutningsvis var 1500-talets Europa instabilt (på grund av krig och uppror) vilket gav upphov till nya reformer. De nya reformerna förstärkte centralisering av samhället ytterligare (centraliserade reformerna införs i vissa länder såsom Sverige).²³

Den starka staten eller centraliseringen i samhället yttrar sig på ett visst sätt. Centraliseringen blir ett hjälpmedel för att skapa en ideologisk identitet.²⁴ Hur den yttrar sig eller tar form beror på centralmaktens regelbundna skatteintäkter då utbyggandet av

¹⁷ L Johannesson, L Liepe, J Brander, S Hedvig och M Laine, *Konst och visuell kultur i Sverige: Före 1809*, 1: a utg., Signum, Lund, 2007.

¹⁸ Harald, s.104.

¹⁹ Behre, s.14.

²⁰ Harald, s.108.

²¹ Behre, s.40.

²² Harald, s.93.

²³ Ibid., s.103.

²⁴ Behre, s.15.

institutioner möjliggör regelbundna och stabila skatteintäkter. En ståndsrepresentation eller en kungamakt skapas. Kungen eller den representativa församlingen skapar en ämbetsadel. De som blir adlade är de borgare som är lojala till centralmakten. Det nya adelskapet leder till en ökad byråkratisering och utgör stommen i centralförvaltningen.²⁵ Centralmakten har egna arméer som är av betydelse och kyrkan underordnas centralmakten.²⁶ Den kyrkliga organisationen som tidigare var bunden till Vatikanen blir nu regional och underordnad de olika länderna i Europa. Andra yttringar som inte är bundna till institutioner är att kulturen delvis knyts till politiken. De tidigmoderna samhällets samhällsdrag och institutioner följer samhället och statsbildningar än idag men den är även grunden eller början till absolutismen. Det visar betydelsen av renässansens centralisering för samhället.

2.3 Obelisker

2.3.1 Obelisker under Vasatiden

Detta avsnitt ger en förklaring till varför obelisker får genomslag i kulturen under 1500-talet för att skapa bakgrund och kontext. Det sker på grund av tankemönster i samhället och obeliskerna placeras i olika byggnader av vikt.

Obelisker fick genomslag i Europa under renässansperioden. Den fick större genomslag i Sverige än övriga Europa. Obelisker är landets radikalaste uttryck av renässanskultur.²⁷ Detta kan bero på olika saker. En kan vara att Sverige till skillnad från övriga Europiska länder under Rom inte genomgick den historiska perioden som kallas för antiken. Ett återinförande av obelisker kan ses som ett samhällssymptom för renässansen då obelisker användes i de antika kulturerna och antiken återupplivades i kulturyttringar under denna period. Obelisker är speciella på grund av dess samhällsinnehåll. Detta kan vara den andra orsaken till att den fick större genomslag i Sverige. Dessutom kan det vara så att båda orsakerna samspelar i Sverige.

Svenska kungar var förtjusta i obelisker under 1500-talet. Gustav Vasa hade Ceasars

²⁵ Ibid., s.39.

²⁶ Ibid., s.40.

²⁷ Gillgren, s.121.

obelisker på sitt Vasakor som befinner sig i Uppsala domkyrka (kor är en form av sarkofag).²⁸ Genom obeliskens manifesterades kungamakten i landet.²⁹ Obeliskens för tankarna till det antika klassiska kejsardömet vilket kungar ville bli associerade med.³⁰ Under 1500-talet lät Gustav Vasas tronarvinge införa obelisker på äldre svenska kungliga gravar som minne. Dessa är några exempel på de synliga obeliskerna i landet.

Synliga obelisker går inte bara att hitta på envåldshärskares monument och byggnader som exempelvis Vasakoret. De finns även på religiösa byggnader och monument. Obelisker har till exempel periodvis stått utanför Roms St. Peterskyrkan.³¹

2.3.2 Obeliskens innehåll

En analys genomförs av obeliskens innehåll, en andra analys genomförs av obeliskens samhällsliga innehåll och en tredje av obeliskens innehåll i samhället. Obeliskens tidslinje sträcker sig ifrån forntiden till 1900-talet. Det är inom denna ram jag har valt att analysera obeliskens.

Obeliskens anammande (i Europa) kan ha haft två orsaker (det vill säga under renässansen). En kan ha varit att antiken återupplivades. Obeliskens blev ett samhällssymptom som fick utslag genom kulturen på kontinenten. Det är därför perioden kallas renässans som betyder pånyttfödelse - en pånyttfödelse av den antika världen. Obeliskens blev ett centralt kulturföremål under perioden på grund av dess samhällsinnehåll. Det blev en våg av obelisker i Europa.³² Den andra orsaken kan vara ett symptom på det feodala samhällets nedmontering eller att en ny samhällsstruktur började ta form. Den regionala centraliseringen övergick till en nationell centralisering. Med ett större landområde för centralisering så gav den upphov till obeliskens i kulturen.

Obeliskens har en speciell aura. Auran skapas av konstföremålets utformande och material. Utformandet skapar och förmedlar en känsla av centralisering och koncentration till en punkt vilket skapar en aura av centralisering. Denna aura förstärks av materialvalet då obelisker brukar bestå av olika stentyper. Materialet förmedlar känslan av stabilitet. Obeliskens är ett förkroppsligande och konkretiserande av centraliseringskonceptet. Den är uttrycket för centralisering.

Obeliskens innehåller den ideologiska centralisering och samhällscentralisering som

²⁸ Ibid., s.123.

²⁹ Ibid., s.125.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., s.124.

³² Ibid.

skedde under renässansen. Obeliskens är symboliskt laddad.³³ Innehållet tar sitt uttryck i två nivåer. Första nivån är formgivningen i samspel med materialet. Andra nivån är formgivningen och materialets skapande av en aura, det vill säga att andra nivån är obeliskens aura. Innehållet söker sig alltid till ett visst uttryck.³⁴

Obeliskens var tilldragande för enväldshärskare som strävade efter obeliskens centraliseringsinnehåll eller efter att stå över centraliseringen. Den har tilltalat Gustav Vasa, påvar, romerska kejsare och faraoner. Obeliskens kommer ifrån den forna Egypten. Den måste ha tillkommit under en faraons regering och fått dess godkännande. Obeliskens och obeliskidén hämtades från Egypten av en romersk kejsare. Det vill säga att det hämtades till västvärlden under Roms kejsarperiod. Den kom alltså inte till västvärlden under republikperioden. Det är viktigt att påpeka detta när man talar om obeliskens attraktionskraft för enväldshärskare men det kan vara att obeliskens dras till områden där det sker en samhällscentralisering.

2.4 Religiöst uttryck

2.4.1 Om kristendom

I detta avsnitt presenteras en allmän förklaring om kristendomens centralisering. Den kristna religionen behandlas inom flera akademiska discipliner, till exempel filosofi, teologi och religionshistoria. Kristendomen är en monoteistisk religion, det vill säga tron på och dyrkan av endast en Gud. Teologin är läran om Gud alltså förhållandet mellan människor med det övervärldsliga. Trots detta ligger teologin nära det vetenskapliga vilket kan verka motsägelsefullt då det är religion. Den kristna religionen har sina rötter i judendomen och grekisk filosofi. De grekiska rötterna har gett upphov till namnet kristendomen som härstammar från det grekiska ordet messias. Messias betyder att man är gudomlig utvald. De kristna läroren är uppdelade i tre huvudgrenar: katolicism, protestantism och den ortodoxa kyrkan. Det finns även undergrenar inom dessa huvudgrenar.

I min analys utgår jag från en syn på kristendomen som är präglad av centralisering. Jag

³³ Ibid.

³⁴ Sjölin, s. 47.

anser att det finns en centraliseringstanke som sträcker sig till flera nivåer och till praktiken. Alla centraliseringstankarna går från den allmänna (övriga nivåer, människor) mot den främsta som är Gud. Detta genomsyrar hela den kristna religionen. Jesus är central i kristendomen då han är deras messias vilket betyder den gudomlige utvalde. Inom judendomen är messias länkad till Gud men inte gudomligt medan kristendomen ser Jesus som både människa och Gud. Att göra Jesus gudomlig förstärker centraliseringen mer än om han hade varit mänsklig på grund av den unika länken till Gud. Jesus är länken mellan människorna och Gud vilket skapar en centralisering omkring Jesus. Frälsning genom Jesus som är också grundläggande inom den kristna tron och en ytterligare centralisering uppstår kring frälsning. Det förstärker centraliseringen inom kristendomen då tron på Jesus (jordligform) och Gud (andligform) förstärks. Jesus läror och historia finns nedskrivna i bibelns nya testamente som är inspirerad av och knuten till honom. Bibeln är uppdelad i två delar: det gamla testamentet (ifrån judiska skrifter) och det nya testamentet och dessa två heliga skrifter skapar tillsammans en helig bok. Den heliga boken bidrar till en ytterligare centralisering mot en viss punkt. Andra centraliseringar uppstår genom tron, sakramentet och bönen.

Bönen är central inom religioner. Det utgör kommunikationen mellan människorna och det gudomliga. Inom kristendomen är bönen inriktad mot ett centrum. Bönen sker direkt till Gud men den kan även förmedlas genom Jesus och olika helgon till Gud som är mittpunkten. Kyrkor och präster skapar ytterligare en centralisering vid bön och det finns en utvecklad kultur kring böneritualen.

2.4.2 Religiösa motiv (uttryck)

I det förgående avsnittet om kristendomen valde jag att applicera och tillämpa analyserna om att det sker en centralisering kring kristendomens läror och utförande i texten. Denna centralisering sker från den monoteistiska nivån ned till bönen. Jag kunde ha valt att skriva allmänt om kristendomen för att sedan analysera innehållet i förra avsnittet men analysen genomfördes direkt av två orsaker. Första orsaken var att förenkla uppsatsen. Avsnittet om den kristna tron hade blivit för långdraget. Andra orsaken är att undvika upprepning. En förklaring behövs eftersom kristendomens konnotation till en centralisering är av vikt för uppsatsen då den kristna läran är en av dess centrala aspekter. Centraliseringsteorin är ett hjälpmedel för att underbygga mina slutsatser samt att båda de empiriska materialen

(målningarna) är av religiösa motiv. Det är de religiösa motiven som skapar band till den kristna religionen.

Den kristna läran innehåller en centralisering i tänkande, utförande och uppbyggnad vilket påverkar konst med religiöst motiv. Påverkan sker eftersom det uppstår en konnotation till denna tänkande, utförande och denna uppbyggnad inom den kristna tron men centraliseringen inom den kristna religionen påverkar även annat exempelvis samhället och tankemönster. Det finns grund att koppla samman de teologiska läror som gett upphov till samhällscentraliseringen som yttrat sig i konsten. Detta har skett i konsten men det har skett på ett abstrakt nivå som ligger nära samhällets tankemönster. Det blir en sammanflätning mellan människor, samhället och ideologi. I vilket led uppstod denna centralisering? Det finns inget korrekt svar. Det ovan nämnda är dock min teori.

2.5 Jan-Gunnar Sjölin's bildtolkningsmodell

2.5.1 Tolkning med samhällsprocess, obeliskens och religiösa motiv i samspel

Uppsatsens tidigare kapitel är tänkta att skapa en kontext. Det sker från kapitlet Analys av målningar ifrån renässansen till Religiösa motiv (uttryck). Tidigare kapitlen kommer att bindas ihop i detta avsnitt. Detta leder till att en nedbrytning av de undersökta verkens komposition, innehåll och dolda innehåll. Empirin plockas isär för att monteras ihop vilket skapar en kontext (samhällskontext främst). Kontexten blir applicerad med innehåll och uttryck. Teorin och metoden blir sammanflätade med kontexten och empirin. Detta blir möjligt eftersom de undersökta konstverken har parallella drag trots att de är olika. Kontexten, teorin och metoden tillsammans möjliggör utläsande av de dolda innehållen. Efter att ha läst tidigare kapitel så kommer läsaren att kunna se de dolda innehållen i verken. Uppsatsens primära betydelse är att påvisa samhällskontextens betydelse (betydelsen uppstår på grund av uppsatsens syfte) då denna möjliggör utläsandet av dolda innehåll. I detta fall är det obeliskens som finns med i empirin främsta enhet i dold form. Obeliskens innehåller en samhällscentralisering men den är bunden till den ideologiska centraliseringen. Uppsatsen visar att konsten är ideologiskt laddad. Även om ett konstverk inte har något dolt innehåll så kan man med hjälp av kontexten alltid utläsas den

ideologiska laddningen. Baserat på den ideologiska laddningen kan man sedan utläsa tankemönster. Detta sker eftersom empirins innehåll söker sig till ett visst uttryck.³⁵ Verken är olika men de är byggda på samma grund eller samma innehåll, det vill säga samhällscentraliseringen. Dessa är aspekter som Sjölin inte tagit med i sin bildtolkningsmodell eller utvecklat vidare. Det Sjölin skriver om det dolda innehållet är följande;

Som en ytterlighet kan man betrakta en form av döljande, där uttrycket inte alls tilldrar sig uppmärksamhet som sådant; döljande är så effektivt, att man normalt inte uppfattar att det finns något bakomliggande, dolt. Det vanliga exemplet är sådana fall av renässansallegorier, vars symboliska element är inordnade i ett helt naturligt och vardagligt sammanhang. Dessa ses därför bara som uttryck för sitt naturliga innehåll, och antydningarna att de dessutom skulle ha en innebörd är subtila.³⁶

Målningarna *Madonna med barnet* och *Madonna med steglitsan* (empirin) är uppbyggda och komponerade för att framhäva de största enheterna i målningarna. Detta har uppnåtts på olika sätt. I *Madonna med barnet* strävar kompositionen efter att skapa djup, vilket framhäver den största enheten. Det gör även med placeringen av enheten. Enheten är avbildad med två mindre enheter. Detta gör att enheten lyfts fram ytterligare. Framhävande uppnås även med färgen då enheten har vita kläder och bakgrunden är mörkt vilket skapar ett djup. Titeln *Madonna med barnet* bidrar även den till att framhäva enheten då den ger makt till enheten. Enheten kan tolkas som symbolisk då Madonna (Maria) är en symbol för landet och barnet (Jesus) är symbolen för befolkningen. Att avbilda kvinnor som representanter eller symboler av länder har gjorts flertal gånger under konsthistorien, till exempel i målningen *Liberty leading the people*. Denna tolkning stöds av de tre enheterna som skapar en association till symbolen tre kronor. På den andra målningen, *Madonna med steglitsan*, uppnås framhävningen av enheten genom en symbol som är bunden till titeln på målningen. Denna är steglitsan som är symbolen för passion.³⁷ Den sammansvetsar enheten bestående av Maria, Jesus och Johannes. Titeln är låst till symbolen då den nämner steglitsan; detta ger enheten makt vilket i sin tur sammansvetsar och lyfter enheten ytterligare. Enheten lyfts även fram av färgkontrasten i Marias kläder (rött och blått). Målningen innehåller endast en enhet vilket gör att enheten lyft fram av den

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., s. 28.

³⁷ Jones, s. 33.

omfamningskänsla som skapas med hjälp av bakgrunden. Enhetens figurer fungerar även som symboler. Maria fungerar som en symbol för landet och barnen fungerar som en symbol för landets befolkning. Denna symbolik uppstår då Maria är en kvinna och länder associeras med kvinnlighet. Exempel på detta är Moder Svea och Moder Ryssland (Maria är moder till Jesus). Det sker att vid länders avbildning så blev det i form av en kvinna.

I de framhävda eller främsta enheterna går det att finna obelisker som ett dolt innehåll. Obeliskan i sin tur har ytterligare ett innehåll, det vill säga samhällscentraliseringen som är bunden till den ideologiska centraliseringen. Obeliskan är centraliseringens konkreta uttryck samt ett hjälpmedel för att utläsa samhällets centraliseringsprocess.

På enheternas motiv och obeliskan finns det avbildat ett religiöst uttryck. Det religiösa uttrycket påverkar innehållet då den kristna religionen associeras med en centralisering i tänkande, utförande och uppbyggnad. Denna effekt förstärker obeliskens innehåll. Samhällscentraliseringen får sitt uttryck med obeliskan vilket på en abstrakt nivå blir ytterligare förstärkt av religiösa motiv.

Uppsatsen avslöjar den ideologiska laddningen i innehållet när samhällsprocessen, obeliskan och religiösa motiv är i samspel. Det går alltid att utläsa den ideologiska laddningen i ett konstverk med hjälp av kontexten och utan kontext är konstens innehåll som en tomt kärl. Jag anser att konst alltid har en ideologisk laddning. Med hjälp av den ideologiska laddningen kan det utläsas tankemönster och normer under vissa perioder. På ett generellt plan förklarar detta varför man anammar visst konststilar under vissa perioder. Det beror på att vissa tankemönster och normer är mer tilldragande än andra under vissa perioder. Det är de tankemönster som råder under dess samtid som skapar en generell norm i samhället vilket skapar en generell smak när det gäller kultur. Detta leder till uppkomsten av olika stilar under vissa perioder vilket visar på kulturens starka band till samhället.

Uppsatsen ger en förklaring till varför dessa verk får ett sådant genomslag under renässansen. Denna förklaring kan delas in i två orsaker. Första orsaken är obeliskan på grund av dess samhällsinnehåll som finns dolt i det främsta visuella motivet. Andra orsaken är det religiösa motivet som är avbildat på de främsta framhävda motiven vilka innehåller dolda obelisker och de religiösa motivens association till en centralisering på ett abstrakt plan.

3. Resultat

3.1 Avslutande diskussion med slutsatser

Undersökningen har behandlat renässansperioden eftersom konstens innehåll då är som mest basalt. Renässansen utgör grunden för västerlandets moderna kultur. Detta påvisas i uppsatsen genom konstens band till samhället. Det är under renässansen som den tidigmoderna perioden börjar. Perioderna är sammanflätade till varandra. Efter renässansperioden så blir konsten mer avancerat och komplex i innehåll och uttryck. Avslutningsvis är renässansperioden det moderna Europas kulturella vagga men det sker ett avbrott under 1800-talet.

Konstverk kan användas för att utläsa samhällsprocesser eftersom konst är bunden till samhället. I uppsatsens empiriska underlag är det samhällscentralisering som går att utläsa i flera nivåer från det dolda innehåll till uttrycket (det är på en abstrakt nivå) då verken genomsyras av den samtida samhällscentraliseringen. Detta beror på vilket konstföremål man undersöker då samhällsprocesser finns i alla konstverk men den finns med i olika grader.

De religiösa motiven påverkar innehållet i ett konstverk. Detta sker eftersom innehållet söker sig till en visst uttryck (utseende). Uppsatsens empiri förstärker tolkningen av innehållet på grund av den kristna religionens association med centralisering som påvisats i uppsatsen. Centraliseringen sker på olika nivåer inom kristendomen. Kristendomens världsliga representanter är bundna till samhället. Båda påverkar varandra men var börjar det? Det finns inget korrekt svar på denna fråga.

Samhällsprocesserna går att utläsa i målningarnas dolda innehåll vilka kan användas som ett hjälpmedel. Det är målningens kontext som möjliggör detta och även de dolda budskapen bidrar. Kontexten avslöjar konstens ideologiska laddning vilket man i sin tur kan utläsa tankemönster ifrån. Samhällsprocesser är konkreta men de är bundna till de tankemönster som råder. Det går att utläsa samhällsprocesser med hjälp av dolda budskap vilket även fungerar för uppsatsens empiriska underlag då dessa verk innehåller dolda obelisker. Det är samhällskontexten som talar om att konstverken innehåller dolda obelisker.

4. Källförteckning

4.1 Källor

August, Hahr, *Emden och vasarennässansen: ett bidrag till vasa-tidens konsthistoria*, 1911

Beck, James, *Raphael*, 1: a utg., Harry N. Abrams, New York, 1994

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof och Österberg, Eva, *Sveriges historia 1521-1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*, 1: a utg., Liber, Stockholm, 2003

Coke, Richard, *Raphael; Raffaello Danzio*, 1: a utg., Chaucer Press, London, 2004

D'Alleva, Anne, *Methods & Theories of Art History*, 2: a utg., Laurence King, London, 2012

Gillgren, Peter, *Vasarennässansen: Konst och identitet i 1500-talets Sverige*, 1: a utg., Signum, Lund, 2009

Gustafsson, Harald, *Nordens historia: En Europeisk region under 1200 år*, 1: a utg., Studentlitteratur, Lund, 2007

Honour, Hugh och Fleming, John, *A world history of art*, 7: de utg., Laurence King, London, 2009

Johannesson, Lena, Liepe, Lena, Brander Jonsson, Hedvig, Snickare Mårten och Laine, Merit, *Konst och visuell kultur i Sverige: Före 1809*, 1: a utg., Signum, Lund, 2007

Jones, Roger och Penny Nicholas, *Raphael*, 1: a utg., Yale University Press, New Haven och London, 1983

Lewan, Bengt, *Renässansbilder: den italienska renässansen i Svensk diktning*, Carlsson, Stockholm, 1995

Oberhuber, Konrad, *Raphael; The paintings*, 1: a utg., Prestel Verlag, Munich, London, New York, 1999

Sjölin, Jan-Gunnar, *Att tolka bilder*, 2: a utg., Studentlitteratur, Lund, 1998

5. Bildförteckning

5.1 Bild 1

Bild 1: *Madonna med barnet*, 1560 - 1626, olja på duk, Malmö Konstmuseum.

5.2 Bild 2

Bild 2: *Madonna med steglitsen*, 1483 - 1520, olja på duk, Malmö Konstmuseum.